Menneskers opplevelser av stedskvaliteter
Lena Steffner, Arkitekt SAR/MSA Tekn Dr

Inledning
Dagens samhällsbygge är på så allvarliga villovägar att vi är på väg att förstöra livsbetingelserna på vår planet. Utvecklingen av samhällsbygget kanske har skett mot ett högre välstånd men med dålig fördelning och många brister i civilisationen. Förstörelsen har gått så långt att omställningen till en ny sorts framtid nu kommeratt ske vare sig människor beslutar om vägen dit eller ej.

Om det ändå skulle försöka göras försök att styra samhällsutvecklingen till en miljö som tar hänsyn till naturen där människorna ingår;- Var börjar man? Med språket!Det är viktigt att ha ett språk med begrepp kring samhällsbygget som har betydelser som alla förstår. Har vi inte ett bra språk för framtidens samhällsbygge så kan vi inte säga vad vi menar och menar då inte heller det vi säger.

I Sverige är det i huvudsak Plan och bygglagen (PBL) och Miljöbalken (MB) som ska styra samhällsbygget. PBL och MB syftar till hållbar miljö och goda levnadsförhållanden i både dagens samhälle och för kommande generationer (se respektive portalparagrafer, §1)[1]Uppenbarligen är vi inte överens om begreppen och tolkningen av portalparagraferna i vår miljö- och bygglagstiftning eftersom förstörelsen av vår miljö fortskrider i en rasande takt. Vi måste kunna lita på att våra lagar gäller om samhället ska hålla ihop. Språket måste vässas för att ställa frågorna på sin spets i kombination med krav på att vi gör bättre avvägningar och fattar bättre beslut i enlighet med vår lagstiftning.

När den nya Plan och bygglagen (PBL) kom 1987 var jag nyutexaminerad arkitekt och trodde på att vi nu kanske skulle få ett demokratiskt samhällsbygge till skillnad från det tidigare teknokrat- och politikerstyrda samhället som resulterat i rivningar av våra innerstäder och uppförandet av problematiska betongförstäder. Stadsbyggnadskonsten med de populära vackra kringbyggda kvarten i måttlig skala och attraktiva trädgårdsstäder i förorterna hägrade. Nu fanns ju också bättre möjligheter att arbeta med blandade användningar för boende, skola, arbete, handel och fritid. Men väldigt lite av detta hände. Politikerna valde att i första hand lyssna till fastighetsaktörer och byggentreprenörer och deras vinstkrav och inte till sina egna

[1]https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/plan--och-bygglag-2010900_sfs-2010-900
https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/miljobalk-1998808_sfs-1998-808

medborgare. Idag genomförs stora delar av vårt samhällsbyggeunder starka protester från medborgarna.

Enligt Boverket står bygg- och fastighetsbranschen för ca 30% av Sveriges koldioxidutsläpp till atmosfären, import inräknad[2]. I teorin borde samhällsmedborgarnakunna stämma staten för att i sin delegation av utövningen inom samhällsbyggnad inte ha levererat enligt vår lagstiftning i PBL och MB. Ett rättsligt förfarande är i detta fall mer civiliserat än uppror på gatorna. Men helst bör förstås detta lösas genom dialog och överenskommelser. Men hur länge ska vi vänta på en ärlig debatt? Och varför ska vi fortsätta betala skatt till ledar-organisationer som inte klarar av att styra i en riktning så att lagar som är avgörande för vår framtid kan komma att uppfyllas?

Metodutveckling att mäta upplevelser i miljön

Min doktorsavhandling sökte sig fram till en metod att mäta upplevelse med syfte att underlätta dialogen mellan medborgarna och experterna samt folkvalda politiker. Licentiatuppsatsen som föregick själva avhandlingen i mitt doktorsarbete innehöll studier och tolkningar av lagstiftningen och dess kommentarer[3] som tydliggör politikers och tjänstemäns uppdrag att skapa miljöer som uppskattas av medborgarna.Det konstaterades också att experter ofta har en annan uppfattning om estetik än vad medborgarna har. Jack Nasar har beskrivit hur detta kan förklaras till exempel genom rådande trender inom utbildningar[4]. Hur ofta uppdagas det inte att tjänstemän som gör planer för tuffa anonyma betonghöghusmiljöer själva bor i idylliska småskaliga miljöer.

Det finns således ett behov av underlag direkt från medborgarna. Problemet jag ville lösa i avhandlingen var att hitta en metod som kunde mäta människors upplevelser på ett tids- och kostnadseffektivt sätt. Utan en sådan metod är det svårt att hänvisa till medborgarnas vilja. I de lagstiftade samrådsprocesserna för planering enligt PBL träffar man endast ett fåtal människor av alla som bor i en stadsdel och har inte tillgång till ett statistiskt säkerställt underlag.

Inom miljöpsykologin finns ett antal teorier om människors inre upplevelser i miljöer. Jag valde en av dessa som hade formats av amerikanen James Russell som ställt frågor till människor hur de kände sig i olika miljöer och därefter ordnat de ca 2000 funna engelska begreppen i en modellsom fått namnet ”The circumplexmodel”[5]. ”The circumplexmodel” har fått stor spridning världen över bland miljöpsykologer för att beskriva människors upplevelser av miljöer[6]

I svensk lagstiftning ingår att kommunerna som har planmonopolet förväntas identifiera och beskriva bebyggelsemönster och karaktärsdrag i olika områden samt att beskriva den lokala byggnadstraditionen som bör tas tillvara[3]. Detta arbete ska vara ett led i ökad medvetenhet

---

[2] https://www.boverket.se/sv/byggande/hallbart-byggande-och-forvaltning/miljoindikatorer---aktuell-status/vaxthusgaser/

[3]Didón, Lars-Uno, Magnusson, Lars, Millgård, Olle, Molander, Stefan, 1987, *Plan- och bygglagen, en* kommentar, Stockholm, Norstedts Förlag AB.

[4]Nasar, Jack, 1998, *The evaluative image of the city*, Sage Publications Inc.

[5]Russell, J. A. (1980). A circumplex model of affect.*Journal of Personality and Social Psychology, 39*(6), 1161–1178.

[6]Knez I, Hygge S. The circumplex structure of affect: a Swedish version. Scand J Psychol. 2001 Dec;42(5):389-98. doi: 10.1111/1467-9450.00251. PMID: 11771808.

och förståelse för estetiska värden. Vissa kommuner till exempel Stockholm har genomfört detta i en särskild byggnadsordning[7].

Begreppet estetiksyftar i avhandlingen till människans möjlighet till upplevelser genom alla sinnen; syn, hörsel, lukt, känsel, smak, samt mer komplexa sinnesupplevelser som taktil känsla, rumslighet, orienteringsförmåga, symbolik, mening och annat, dvs en teori om sinneskunskap och konsterna.

Avhandlingen validerade genom testmätningar olika stadskaraktärer. Testmätningarna gjordes i två steg. I Licentiatuppsatsen undersöktes sju olika platser inom vardera två stadskaraktärer, den svenska småstaden med anor från medeltiden (Arbogas centrala delar), den postmoderna staden (Ladugårdsängen i Örebro). I mätningarna ingick ungdomar, vuxna och äldre med ca 30 personer från vardera åldersgruppen för varje plats, dvs sammanlagt ca 180 deltagare.
Mätningen av upplevelse undersökte dels vilken känsla som deltagarna hade för respektive plats och dels orsaken bakom känslan. Känslan noterades bland 18 valbara begrepp översatta från ”the circumplexmodellofcoreaffect”. Orsakerna bakom känslan noterades av deltagarna i egen formulerad fri text.

Från licentiatarbetet användes resultatet av nämnda orsaker till upplevelsen (sammanfattade till 27 faktorer) till att mäta positiva och negativa upplevelser för stadskaraktären som helhet.I avhandlingens behandlas industriliasmens stenstadskvarter i innerstaden (Birka stan) trädgårdsstaden (Ålsten i Bromma) samt den funktionsuppdelade ABC-staden i Husby, Norra Järva alla i Stockholms kommun.

Analysen med statistisk prövning av svaren visade stor överenstämmelse mellan olika kriterier bland deltagarna som till exempel kön eller etnisk bakgrund. Mellan åldersgrupperna konstaterades enstaka skillnader i upplevelse beroende på hur en plats användes olika av unga och vuxna samt äldre.

I avhandlingen validerades mätningarna av känslor i cirkeldiagrammet enligt ”the circumplexmodel” på ett flertal sätt. Samma platser mättes tre år i rad med olika grupper av människor. Resultaten diskuterades med olika expertgrupper inom miljöpsykologi och stadsbyggnadskonst.

Avhandlingens validering att diagrammen formar sig stabilt med ca 30 deltagare per åldersgrupp har bekräftats genomalla de uppdrag som följde i en kommersialiserad tjänsteprodukt, Meerci™.Sammanlagt har 234 platser undersökts med metoden och 3566 medborgare har deltagit under en tioårsperiod fram till 2015.

Under 2015 klev politiker in och avbröt ett uppdrag i Stockholm där mätningar medMeerci™pågick inför ett programarbete i en stadsdel.Tjänstemännen på stadsbyggnadskontoret skulle inte ha kontakt med medborgarna på det sättet, det skulle politikerna själva ha genom sina kommunikatörer. Därefter har inga mätningar av upplevelser med Meerci™ beställts av Stockholms stadsbyggnadskontor i programarbeten inför detaljplanläggning. Samhällsutvecklingen har efter 2015 skett med allt högre andel höga

[7]https://vaxer.stockholm/globalassets/tema/byggnadsordningen/stockholms-byggnadsordning.pdf

betonghus i dyrahyresrätter tvärt emot medborgarnas efterfrågan på äganderätter i småskaliga miljöer[8].

Kontakten mellan medborgare och experter inom samhällsbyggandet får en naturlig karaktär med Meerci™ genom att medborgarna bidrar med sin erfarenhet av miljön både känslomässigt och konkret med orsaker. Orsakerna kan handla både om mark- och vattenanvändningen (funktionen) och utformningen (gestaltningen). Experterna återkopplar till medborgarna genom förslag till bevarande och utveckling av miljön med hänsyn till medborgarnas information. Jämfört med det som har kallats brukarmedverkan där boende formar och beslutar om sin egen miljö finns flera fördelar med Meerci™. Experter som arkitekter och landskapsarkitekter har femåriga yrkesutbildningar som när yrkena utövas höjer den konstnärliga kvaliteten på miljöns utformning. Medborgarna kan känna sig trygga med Meerci™ att mätningen visar ett resultat som speglar det gemensamma i upplevelsen och dess orsaker. Valideringen av metoden har visat att vi har så pass mycket gemensamt genom våra mänskliga sinnennär vi använder en och samma plats så att det avspeglar sig iden inre upplevelsen. Meerci™ frågar efter hur människor känner sig och orsaken till det. Det är stor skillnad att fråga vad människor tycker och vad människor känner. Tyckande och åsikter går oftast mycket isär till skillnad på upplevelsen av en plats. Undersökningen håller sig inom ramen för den miljöpsykologiska forskningens beskrivande modell av hur våra känslor i en miljö kan sorteras.

Undersökningarna med Meerci™ pekar tydligt mot att stadskaraktärerna *småstaden* (2,5 vån), *storgårdskvarter i innerstaden* (5 vån) samt *trädgårdsstaden* (2,5 vån), är de mest uppskattade miljöerna.

Exemplet Helgalunden på Södermalm i Stockholmmed bebyggelse i kringbyggt storgårdskvarter visar att deltagarna upplever miljön som spännande trivsam och trygg.

[8]https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/boende-byggande-och-bebyggelse/bostadsbyggande-och-ombyggnad/nybyggnad-av-bostader/pong/statistiknyhet/fardigstallda-nybyggnader-ombyggnad-och-rivning-av-flerbostadshus-2018--definitiva-uppgifter/

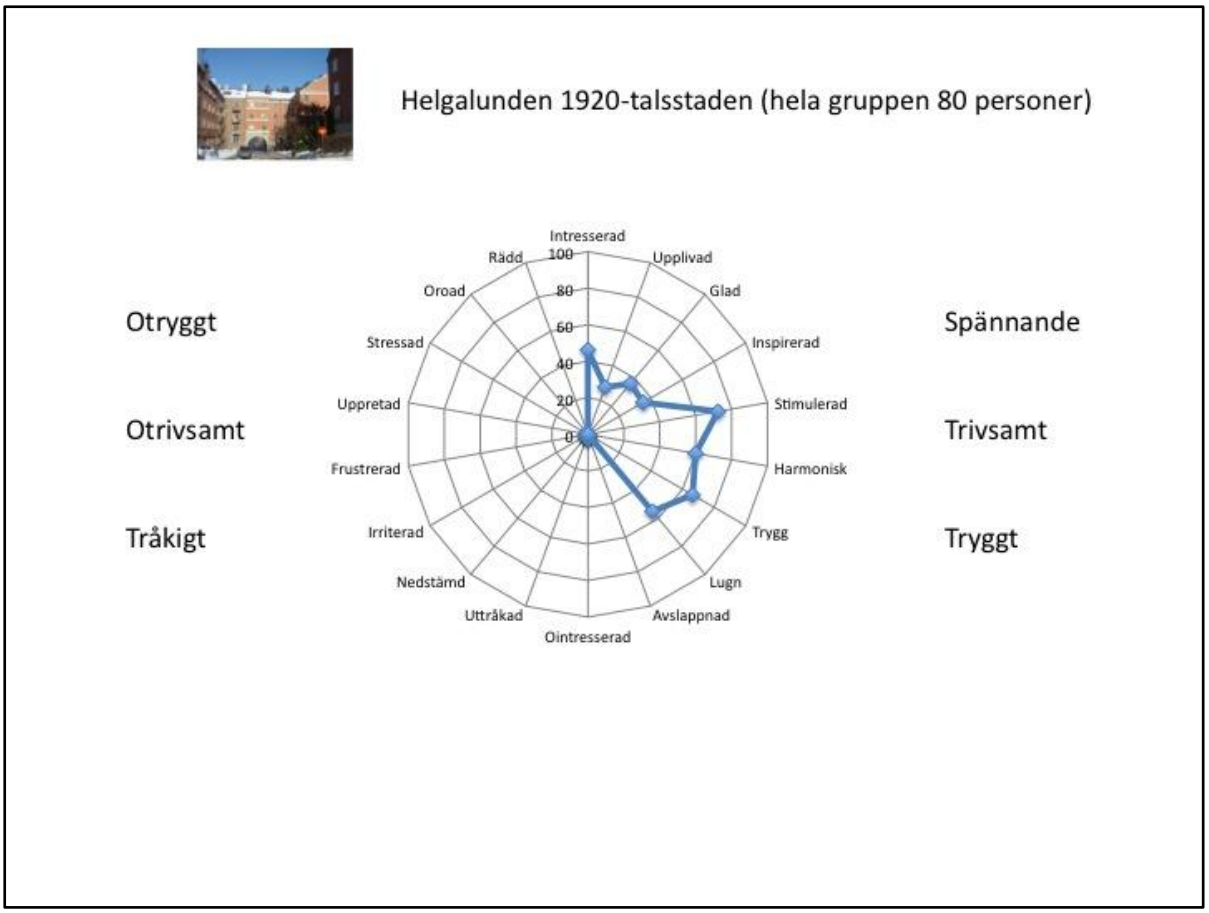

Ur mätning från Svenska byggnadsvårdsföreningens vårresa 2010.

Exempel på deltagarnas orsaker till den upplevda känslan för platsen:

- Väl avvägd övergripande helhetsgestaltning
- Härlig grönska och rumslighet med avskärmad gård
- Enhetligt och med variation i detaljer
- Mänskligt småskaligt med trevlig hushöjd
- Gedigna material till exempel i fasader.
- Fin färgsättning
- Uppdelning på offentligt och privat med förgårdar
- Hänsyn till naturen med terräng-anpassning
- Hänsyn till historien (kyrka) skapar identitet
- Begränsad trafik skapar tyst miljö

Exemplet Kvarteret linjalen på Södermalm i Stockholm med funktionalistiskt rationell bebyggelsevisar att deltagarna upplever miljön som tråkig.

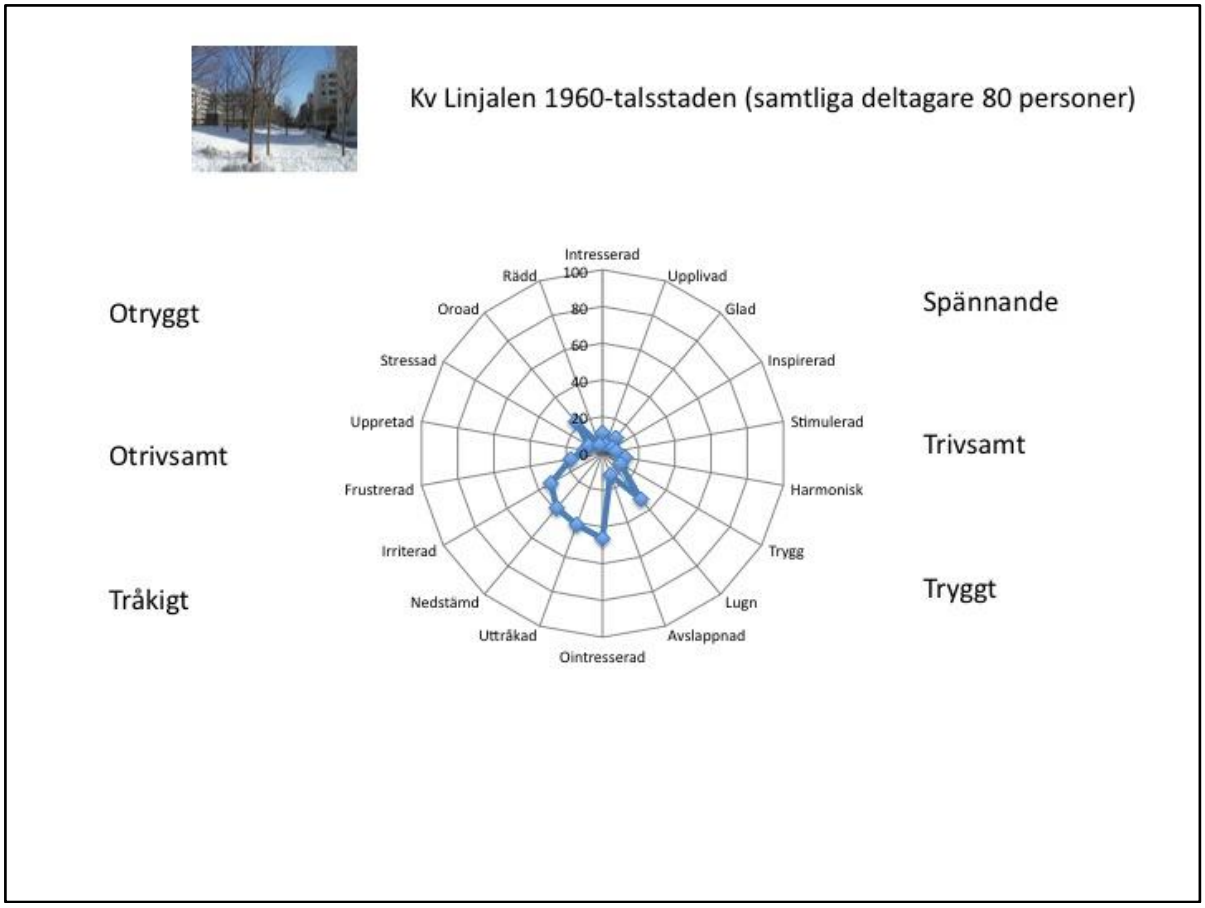

Ur mätning från Svenska byggnadsvårdsföreningens vårresa 2010.

Exempel på deltagarnas orsaker till den upplevda känslan för platsen:

- Storskalig massproduktion ger en känsla av dominans och människans litenhet
- Instängd rumskänsla
- Fantasilös upprepning ger en monoton och tråkig känsla
- Billiga material, byggnaderna åldras på ett oestetiskt sätt
- Avsaknad av gestaltning anpassad till platsen, känns som förorten
- Identitetslös, likgiltig oartikulerad arkitektur
- Tråkiga färger
- Utemiljön på gårdarna är bra.
- Trevligt med grönskan
- Fågelsång och häggdoft

Deltagarna i mätningar av upplevelser förmedlar sina känslor för miljöerna till experterna i den validerade mätningen som bygger på miljöpsykologisk forskning med modellen ”the circumplex”. Här väljer deltagarna bland förvalda känslor enligt modellen. Sedan formulerar deltagarna i fritext de orsaker de spontant kommer att änka på. Genom fritextsvaren byggs ett språk mellan experter och medborgare inom stadsbyggnadskonsten där det kan etableras begrepp som förstås på samma sätt av både experter och medborgare.
Deltagarna i Meerci™ anger hur faktorerupplevs i undersökningsområdet som helhet. Detta resulterar i diagram som ger vägledning om vilka faktorer som innebär problem och bör åtgärdas och vilka faktorer som upplevs positiva och bör skötas, bevaras och utvecklas.

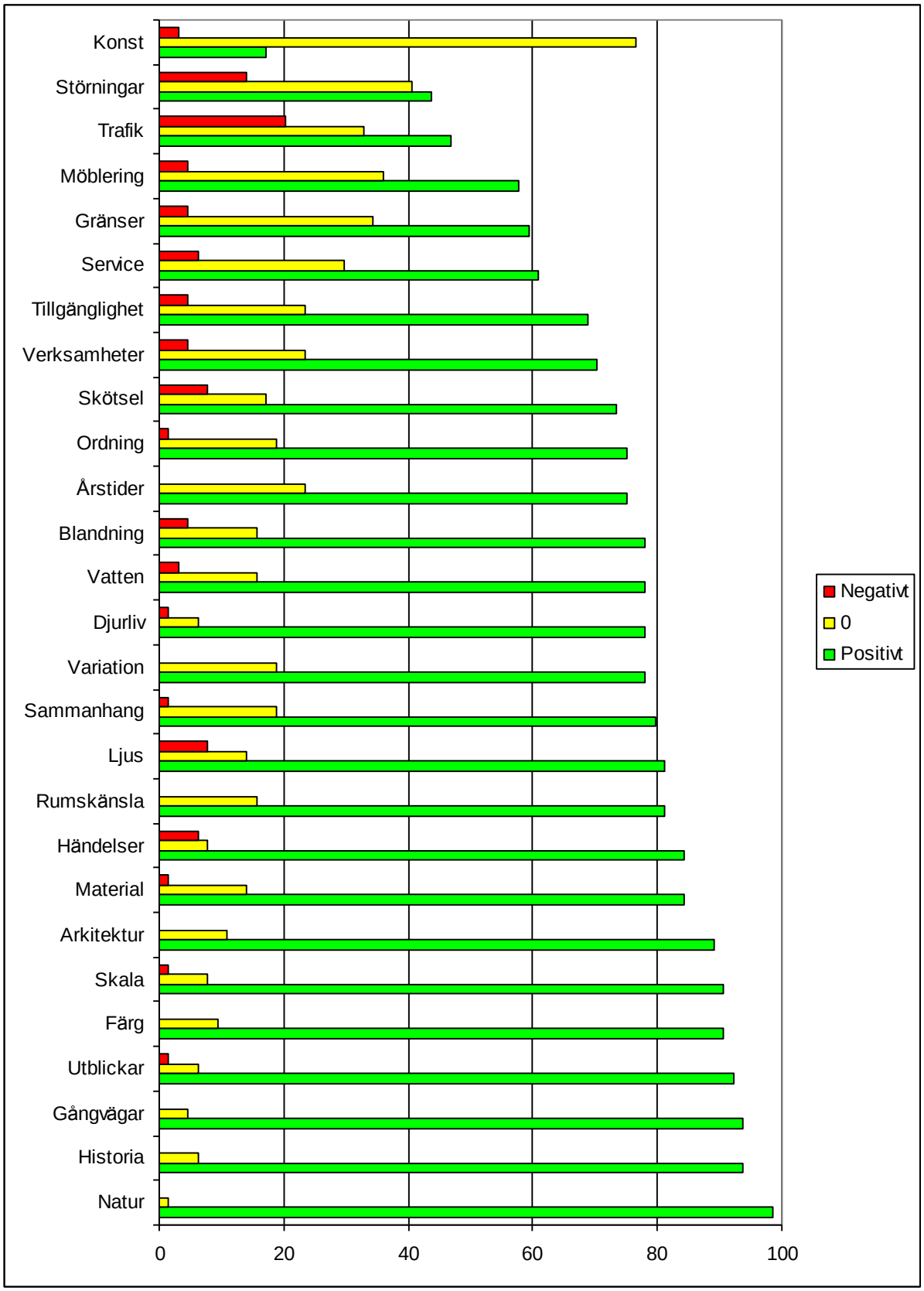

Exempel från Ålsten, Bromma, Stockholm, *Värdering av stadsmiljöer* (2009)
Värderingen av helheten i trädgårdsstaden Ålstenvisar en mycket positiv upplevelse av de flesta faktorer. Det kan finnas trafikfrågor som bör åtgärdas och några faktor saknas till viss del, till exempel konst och viss service. I värderingen av stadsdelen Husby finns många faktorer som upplevs negativt och är mycket svåra att åtgärda till exempel övergripande ordning, arkitektur, material och strukturella trafikproblem.

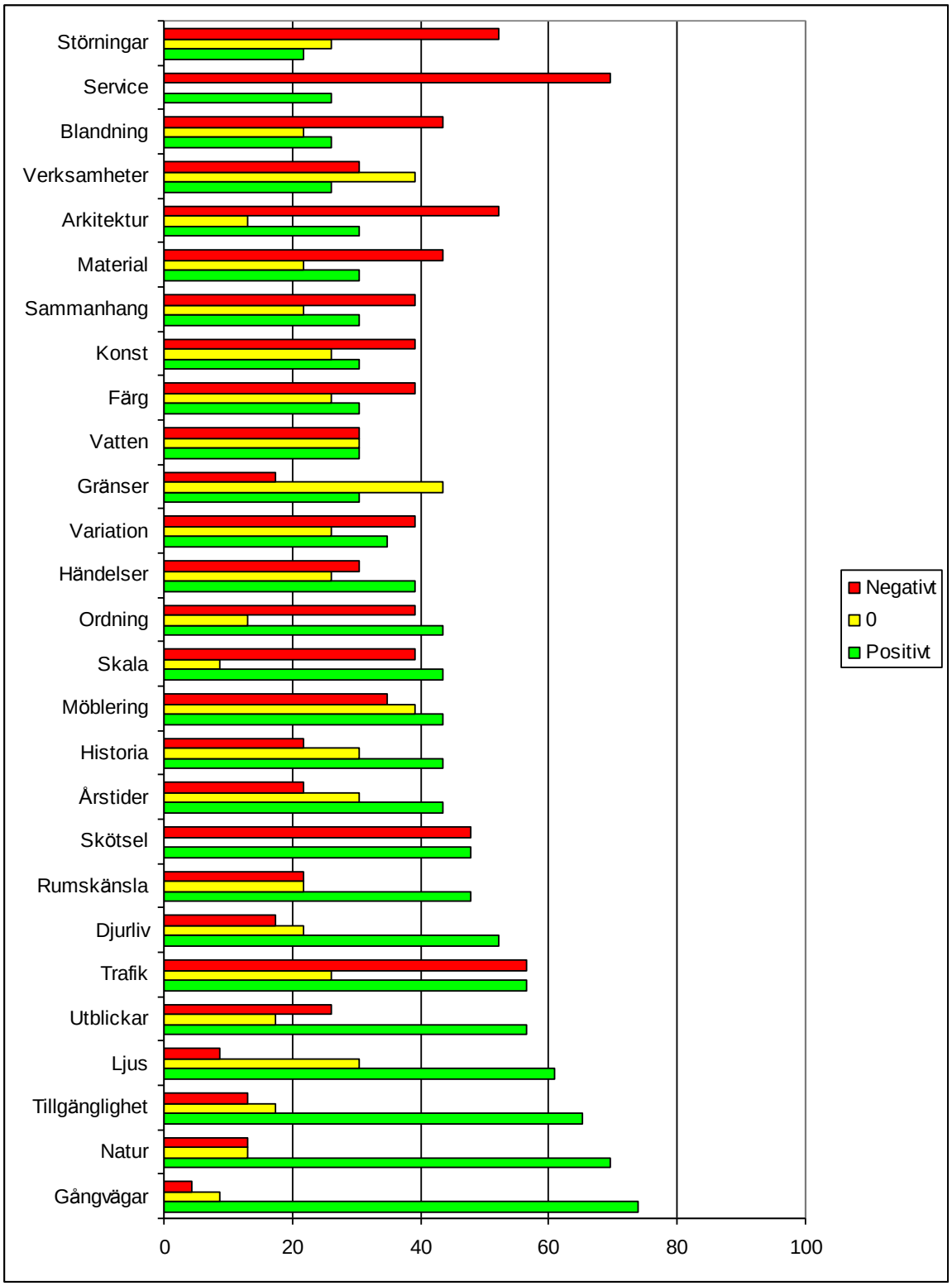

Exempel från Husby, Norra Järva Stockholm, *Värdering av stadsmiljöer* (2009)

Slutord

Diskussionen om stadsbyggnadskonsten är obefintlig idag. Arkitekterna måste kliva fram och visa vilja att axla ansvar för helheten i den övergripande strukturen. Processerna i stadsbyggnadskonsten leds bäst av någon som håller i pennan och kan samla olika experters underlag kring, vatten och gröna stråk, vägnät, kvarters- och fastighetsindelning, bebyggelsestruktur med hustyper, infrastruktur för värme, VA, sophantering och el samt alla anspråk på användning av mark och vatten i en konstnärlig helhet. I den konstnärliga gestaltande processen av helheten och detaljer ska också kunskapen om medborgarnas upplevelser användas kontinuerligt på ett sådant sätt att medborgarna sedan kan se att de blivit förstådda och de kan uppskatta sin livsmiljö.